

Чепурна З. В.,

старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКА-ОЙКОНИМА Й ПРИКМЕТНИКА-ОЙКОНИМА В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ

Анотація. Міжнаціональні фразеологізми виникли в німецькій мові, як і в інших мовах, під впливом античної культури, християнства, зарубіжної літератури й історії. У семантиці ж національно-специфічних фразеологічних одиниць німецької мови відбивається національна історія, особливості розвитку національної літератури й мистецтва, специфіка національних власних назв, асоціацій, пов'язаних з ойконімами. Оскільки культура народу – це синтез національного та міжнаціонального компонентів, що знаходяться в нерозривній єдності й переплетенні, ономастичні фразеологічні одиниці виникли або в результаті дії першого компонента й у цьому випадку мають аналогії в інших мовах, або в результаті дії другого компонента й тоді виявляються національно-специфічними.

У статті охарактеризовано дефініції понять «фразеологізм», «ономастика», «онімний компонент», «ойконім». Автор приділяє увагу характеристиці ойконімів з погляду на історично-соціальні факти, трактує їх як своєрідний феномен культури народу. Пропонується розгляд ойконімів у трьох аспектах: антропологічному, суспільно-історичному та як систему. Особливу увагу приділено аналізу ойконімів, зважаючи на їх походження. Розглядаються фразеологізми з компонентом-ойконімом зі стародавньої міфології або біблійної, євангельської міфології та пропонується їх переклад. Згідно з результатами проведеного дослідження, відображаючи в складі як міжнаціональний, так і специфічно-національний компонент німецької культури, ономастична фразеологія німецької мови є ключем до розуміння ментальності німецької нації, її історичного та культурного розвитку та зв'язків з іншими народами.

Також ідеться про те, як завдяки ойконімам-прикметникам можна зрозуміти ставлення одного народу до іншого, а деякі риси, характерні для того чи іншого народу, представлені як такі, що у фразеологічних зв'язках мають іронічну конотацію, яка виявляється в певному контексті або в комунікативній ситуації.

Ключові слова: ономастика, онім, фразеологія, фразеологізми з онімним компонентом, ойконім, німецькомовні фразеологізми.

Постановка проблеми. Позначення предметів реальної дійсності мовними знаками – процес постійний і безперервний. Пізнаючи світ, людина дає назви окремим його частинам, при цьому вона «класифікує (дає загальні назви), індивідуалізує та ідентифікує (дає власні назви)» [1, с. 230]. Ойконімія посіла чільне місце в системі людських цінностей. Вона належить до культурного надбання народу, є тим універсальним історично-соціальним фактом, який дає право трактувати її як своєрідний феномен культури. Сучасний український полікультурний

простір неможливо аналізувати чи інтерпретувати, оминувши таку важливу ланку в традиційній культурі, як ойконімія. Тому цей культурний пласт доцільно розглядати в трьох аспектах: антропологічному, суспільно-історичному і як систему. Тому вважаємо перспективним вивчення національної специфіки фразеології на тлі мовних одиниць, що відрізняються підвищеною соціальністю, зв'язком із життям суспільства. До таких одиниць належать власні імена, зокрема ойконіми, оскільки вони є особливістю мов усіх часів і народів, здатні багато розповісти про минуле та сьогодення народу-носія мови. Як зауважує В.М. Мокієнко, ономастична фразеологія відображає не тільки національну самобутність іменника того чи іншого народу, а й через колоритні імена повідомляє про своєрідні звичаї, спосіб мислення, міфологію [2, с. 58].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На функціонування власних імен у складі фразеологізмів ще в XIX ст. й на початку XX ст. звернули увагу О.О. Потебня, Ф.І. Сумцов, Ф.І. Буслаєв, І.І. Вознесенський, В.І. Даль. Вони відзначали, що власні імена як компоненти фразеологізмів слугують яскравим засобом експресії, використовуються для рими, свідчать про певні історичні події.

Мета статті – дослідити фразеологізми з українськими та німецькими ойконімами, ознайомитися та зробити аналіз уже проведених досліджень із цієї тематики; виявити й дослідити фразеологізми з ойконімним компонентом, а також проаналізувати зібраний практичний матеріал.

Ойконіми – це особливий клас онімів, який суттєво вирізняється серед інших класів онімів і навіть серед інших розрядів топонімів. Головною причиною цього є те, що поселення – це географічні об'єкти не природного походження, а результат людської діяльності, продукт праці людських рук. Саме тому такі назви виражають насамперед ставлення поселення до окремої особи або до групи людей. Перші вживаються у формі однини, а другі – у формі множини або у формі *pluralia tantum*. Ойконіми поділяємо на відонімні, відапелятивні та штучно створені в радянський час [3, с. 14]. Останні найчастіше виражають ідеологічне забарвлення. Дотеперішній поділ ойконімів на відапелятивні та відонімні вважаємо не цілком прийнятним, оскільки багато назв, які кваліфіковано як відапелятивні, насправді є відонімними. Так, ойконіми на зразок *балка, гряда, десятина, дубина, липина, новина* тощо насправді є не відапелятивними, а відонімними, утвореними від мікротопонімів, мотивованих однойменними апелятивами. Власне, реально відапелятивними є лише порівняно невелика кількість ойконімів.

Виклад основного матеріалу. У німецькомовному просторі назви місцевості в основному кельтсько-німецького походження. Загалом вони складаються з основного слова й визначального слова. Основні слова поступово забуваються, сьгодні багато з них уже не можна відрізнити від суфіксів. Наприклад, суфікси *-em, -en, -um* поступово створювалися з основного слова – *heim*. Основне слово вказує на причину іменування місця, воно може вказувати на різні характеристики області. Приклад: *-berg, -wald, -kirchen*. На місці основних слів також можуть бути суфікси, які не мають власного сенсу. Наприклад: *-ach, -in, -ing, -ede: jemanden auf den Blocksberg wünschen – послати когось до дідька*.

Нині існує досить велика кількість ойконімів, походження яких є невизначеним, наприклад: *Leben wie Gott in Frankreich – жити як Бог у Франції – дуже добре жити*. Вважається, що цей фразеологізм виник незабаром після Французької революції, коли у Франції, на деякий час, культ розуму був замінений на християнство.

Da ist Holland in Not/in Nöten – Голландія в біді (бути безпорадним, знаходитися в критичному становищі). Походження цієї фрази нез'ясоване. Імовірно, цей фразеологізм характеризує погану ситуацію, у якій голландці опинилися під час другої завоювницької війни під керівництвом Людовика XIV (так званої голландської війни).

Ein Nürnberger Trichter – Нюрнберзька воронка. Значення: засіб для якнайшвидшого досягнення мети або запам'ятовування інформації. Походження цієї фрази не зовсім зрозуміле. Уважається, що ця фраза пов'язана з Нюрнберзьким поетом Харсдорфером, який видав у 1647 році збірник поезії під назвою «Поетична воронка». Імовірно, ця «поетична воронка» з Нюрнберга стала потім «Нюрнберзькою воронкою».

Нерідко зустрічаються фразеологізми з компонентом-ойконімом зі стародавньої міфології або біблійної, євангельської міфології. Ось деякі з них:

Eulen nach Athen tragen – сов в Афіни носити. Значення: робити щось зайве.

В українській мові відповідник: *лити воду в колодязь*.

Походження цієї фрази – латинське. Навколо Афін і в місті було багато сов. Сова була для древніх греків символом мудрості й атрибутом богині Афін, яка була богинею мудрості й богинею захисту Афін.

Також існує багато фразеологізмів, які містять назву країни або міста та мають таке саме значення: *Fische zum Hellespont bringen – нести рибу до Геллеспонта; Krokodile nach Ägypten bringen – везти крокодила до Єгипту; Käse in die Schweiz rollen – котити сир у Швейцарію*

Наступний приклад: *Sein Damaskus erleben/seinen; Tag von Damaskus erleben – прожити день у Дамаску*. Значення: стати зовсім іншою людиною, «переродитися». Ця фраза відноситься до Біблії. Тут повідомляється, як Саул став Павлом на шляху до Дамаска.

Wie in Sodom und Gomorrha zugehen – там просто содом та гоморра. Значення: місце повне гріхів, аморальних діянь.

Вислів походить зі Старого Заповіту, який розповідає про порочні міста Содом і Гоморра. Бог послав туди ангелів, щоб розповісти людям, що він хоче знищити обидва міста. Але якщо знайдуться десять праведників, він пощадить місто. Вони не були знайдені, і Бог зруйнував ті міста: «І Господь учинив дощ і огонь з неба на Содом і Гоморру».

Оскільки власні імена (у нашому випадку ойконіми) у складі фразеологізмів здебільшого втрачають індивідуалізаційну та ідентифікаційну функції, тому вони слугують для характеристики й типізації осіб, подій, ситуацій або часто виступають як предикативи чи прикметники. Це можна побачити, наприклад, в атрибутивних словосполученнях (*auf dem hohen Olymp sitzen – сидячи на високому Олімпі, тобто задирати носа, хвалитися*) або у фразеологізмах з невизначеною особою (*sich in einem Eldorado befinden – знаходиться в Ельдорадо, тобто стояти перед дилемою, треба вирішити щось важливе*).

Зустрічаються також ойконіми у фразеологізмах з легенд, казок, фольклору або просто з літературної мови. Наведемо деякі з них:

jemanden auf den Blocksberg wünschen – відправляти когось на Блоксберг. Значення: послати когось під три чорти, дуже далеко.

Блоксберг – це легендарне місце зустрічі відьом на смоляній горі, має також іншу назву Брокен – найвищий пік гори. Отже, той, хто відправляє когось на гору Блоксберг, проклинає його й хотів би бачити його дуже далеко, а саме в компанії відьом і чортів;

so groß wie das Heidelberger Faß sein – бути великим, як гейдельберзька бочка. Значення: мати величезні розміри.

Фразеологізм походить від гейдельберзької бочки – найбільшої бочки для вина, що зберігається в підвалах Гейдельберзького замку;

ab nach Kassel – геть у Кассель. Значення: іди геть, зникни з очей.

Фразеологізм зберігає негативні асоціації, пов'язані з містом Кассель, який під час війни північноамериканських колоній Англії за незалежність був збірним пунктом німецьких рекрутів;

aussehen wie der Junge von Meissen – виглядати як хлопчик із Мейсена. Значення: мати безглуздий вигляд.

Походить вираз від великої порцелянової статуетки, яка збудована біля входу до Мейсенської порцелянової мануфактури аж до 1840 року, відразу ж привернула увагу відвідувачів своїм костюмом лакея і безглуздим обличчям;

der Geist von Potsdam – дух Потсдама, тобто дух мілітаризму.

Цей фразеологізм слугує нагадуванням про те, що місто Потсдам пов'язується в історії з пруським мілітаризмом, тому що був столицею Пруссії.

Значний пласт у німецькому ономастиконі посідають фразеологізми з компонентом-ойконімом не німецького походження. Ось деякі з них:

guter Onkel aus Amerika – добрий дядько з Америки, або reiche Tante aus Amerika – багата тітка з Америки, тобто багатий родич. Походження до сьогодні не відоме;

Amerika den Amerikanern – Америка для американців. Значення: у справі американських континентів не можна допускати втручання.

Ці слова належать президенту США Дж. Монро, який у 1823 році опублікував ті основні принципи, на яких, на його думку, повинна бути заснована американська політика. Ці принципи отримали назву «доктрина Монро». Суть її полягала в тому, що США не допустять, щоб у справі Аргентини, Бразилії, Колумбії та інших країн Південної Америки втручався Священний союз європейських монархів, які прагнули після перемоги над наполеонівською Францією насадити в усьому світі покірність. Фраза ця розумілася так: «Уся Америка – для США». Звідси й пішло походження цього фразеологізму;

Etwas ist faul im Staate Dänemark – щось негаразд у Датському королівстві. Значення: «щось не так». Ця фраза походить від першого акту трагедії Вільяма Шекспіра «Гамлет». Це сказав Марцелл, і в англійському оригіналі це звучить так: «Something is rotten in the state of Denmark»;

sich nach den Fleischtöpfen Ägyptens (zurück) sehnen – сумувати за єгипетськими котлами з м'ясом. Значення: сумувати за колишнім ситим життям де-небудь.

Вислів біблійного походження, а саме з другої книги Мойсея. Народ Ізраїлю нарікав на Мойсея та Аарона: *O, якби ми померли були в єгипетському краї або щоб ми померли були в цій пустині!*;

ob/wenn in China ein Fahrrad/ Sack Reis umfällt – коли велосипед/мішок рису в Китаї перекинеться. Значення: несуттєвий випадок, дрібна пригода, просто дрібниця;

nichts Neues im Staate Dänemark – нічого нового в Датському королівстві. Значення: нічого нового, відсутність новин, нових повідомлень. Вислів походить від французького фразеологізму «*nichts Neues vor Paris*»;

Der Lord läßt sich entschuldigen, er ist zu Schiff nach Frankreich – лорд просить вибачення, він на кораблі на шляху до Франції, тобто бути недоступним, ховатися.

Фраза походить від трагедії Шиллера «Марія Стюарт». Драма закінчується цими словами, і через них Елізабет, королева Англії, дізнається, що після страти Марії Стюарт тепер останній із її довірених осіб і радників, її улюблений лорд Лестер також покинув її;

in Griechenland gibt es alles – у Греції все є. Вислів має два значення:

1) У нас є все (особливо у випадках, коли з'являється особлива потреба в чомусь);

2) Про людину, яка хвалює претендує на те, що в неї все буде.

Фразеологізм виник після цитати з водевілю А.П. Чехова «Весілля» (1890 р.), де один із героїв – кондитер-грек, хвалює гостям: «У Греції все є».

Holland tragen – нести Голландію. Значення: брехати, забріхуватися, базікати;

wie ein Schwede bei Poltawa – як швед під Полтавою. Значення: потрапити в безвихідне становище;

aussehen wie der Tod von Basel/Warschau – виглядати як смерть Базеля/Варшави. Значення: дуже погано виглядати, виглядати смертельно блідим.

В українській мові є частковий еквівалент: як з хреста знятий.

Фраза «Смерть Базеля», можливо, походить із народної пісні, яка перевидана в альманасі Миколая.

Характеристики, які одна країна (народ) приписує іншій, можна побачити у фразеологічному використанні мовної культури, а саме на прикладах фразеологізмів з ойконімом-прикметником.

Позитивна оцінка: *die feine englische Art* – прекрасний англійський стиль. Значення: по-джентльменськи.

«Прекрасний англійський стиль» характеризується ввічливістю, увагою та виваженістю. Англійці вважаються майстрами суспільного такту;

ein Gedächtnis wie ein indischer Elefant haben – пам'ять, як в індійського слона. Значення: мати дуже гарну пам'ять, запам'ятовувати щось на довгий час.

Припускається, що слони ніби ще пам'ятають протягом багатьох років, хто зробив їм щось погане. Звідси й можливе походження цієї фрази;

der amerikanische Traum – американська мрія, тобто ідеал процвітаючого, демократичного суспільства, країни з необмеженими можливостями.

Фразеологізм походить від епілогу книги Адамса Джеймса Траслоу «Епопея Америки» (1931), написаної в історико-есеїстичному стилі;

englischer Garten/Garten im englischen Stil – мальовничий сад/парк, який займає значну площу;

englischer Humor haben – мати англійський гумор. Значення: здатність людини робити короткий, влучний, часто іронічний жарт або зауваження.

Негативна оцінка: *Chinesische Mauer* – китайська стіна. Значення: непроникний бар'єр, що викликає ізоляцію; ізоляція від усього світу;

schief ist englisch und englisch ist modern – криво – це по-англійськи, а по-англійськи – це модно. Значення: перебувати в неправильному, кривому становищі.

Фраза, можливо, походить від офіцерів, які носили зношену британську форму та незграбно розміщений берет;

etw. bis zu den griechischen Kalenden aufschieben – відкласти щось до грецьких календ. Значення: відкладати справи до невизначеного терміну, неодноразово;

die holländische Marke rauchen – палити голландські цигарки. Значення: взяти цигарки в когось іншого й використовувати їх замість своїх;

chinesische Zeremonien – китайські церемонії. Значення: виснажливі й непотрібні умовності; зайві прояви ввічливості; безглуздий етикет.

При дворі китайських імператорів дотримувалися правил етикету й церемоніалу. Їх було так багато, що з'явилася ціла наука про церемонії. До того ж кожен новий богдыхан заводив додаткові приписи, поклони й інші звичаї, доведені до абсурду. Звідси походження цього фразеологізму;

polnische Wirtschaft – польська економіка, тобто неохайність, безлад;

polnische Ehe – польська співдружність/польський шлюб. Значення: незареєстрований шлюб;

hinter schwedische Gardinen kommen – потрапляти за шведські гардини. Значення: сидіти у в'язниці.

Ця фраза походить від жаргону злочинців. Завіса приховувала решітку тюремних камер, у яких катували шведів під час Тридцятирічної війни.

Нейтральна оцінка: *ägyptische Finsternis* – єгипетська п'ятьма. Існує два значення:

1) Безпросвітна, страхітлива темрява;

2) Духовна темрява, невігластво.

Вираз біблійного походження (Вихід, 10, 22). Єгипетська п'ятьма (густа темрява, яка тривала три дні) – одна з десяти кар, якими Бог вразив єгиптян, щоб змусити фараона відпустити євреїв з Єгипту;

von der englischen Rasse sein, vorne glatt und hinten mager – бути англійської раси, попереду – лисий, ззаду – худий, тобто бути худорлявим, мати кістляву, жиливу фігуру.

Träumereien an französischen Kaminen – мрії біля французького каміна. Значення: мати далекі від реальності, утопічні думки; романтичні мрії.

Фразеологізм походить від назви однієї з казок німецького хірурга й письменника Річарда фон Волькмана;

für jmdn. böhmische Dörfer sein – бути богемськими селами для когось. Значення: щось безглузде і незрозуміле.

Походження виразу можна пояснити тим, що багато місцевих назв богемського району для німців, які не розуміли чеської мови, звучали як щось незрозуміле та викликали труднощі у вимові, оскільки після Тридцятирічної війни Богемія була настільки спустошена, що незруйновані села були рідкістю;

eingehen wie eine böhmische Leinwand – сідати як чеське полотно. Значення: утрачати мужність, відвагу, труситися, губитися, бути пригніченим, знесиленим;

wie türkische Ostern – як турецький Великдень. Значення: ніколи.

Вираз походить від жаргівливого звороту, заснованого на неможливому з'єднанні слів: Великодня (християнського свята) не може бути в мусульман.

Висновки. Згідно з результатами проведеного дослідження, відображаючи в складі як міжнаціональний, так і специфічно-національний компонент німецької культури, ономастична фразеологія німецької мови є ключем до розуміння ментальності німецької нації, її історичного та культурного розвитку та зв'язків з іншими народами.

Література:

1. Манджиева Н.В. Ономастика и её связь с фразеологией. *Функциональное описание естественного языка и его единиц* : XI Международная конференция по функциональной лингвистике : сборник научных докладов / Ялта 4–8 октября 2004 г. Симферополь, 2004. 231 с.
2. Мокиенко В.М. О собственном имени в составе фразеологии. Перспективы развития славянской ономастики. Москва : Наука, 1980. 167 с.
3. Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць / головний редактор М.Є. Скиба ; відповідальний за випуск М.М. Торчинський. Випуск 6. Хмельницький : ХмЦНП, 2013. Частина 2. 308 с.

Chepurna Z. Functioning of noun-oyconyms and adjective-oyconyms in German and Ukrainian cultures

Summary. International phraseology originated in German, as in other languages, under the influence of ancient culture, Christianity, foreign literature and history. The semantics of national-specific phraseological units of the German language reflects national history, features of the development of national literature and art, the specifics of national proper names, associations associated with oikonyms. Since the culture of the people is a synthesis of national and interethnic components that are inseparable unity and intertwining, onomastic phraseological units arose either as a result of the action of the first component and in this case have analogues in other languages, or as a result of the action of the second component.

The article describes the definitions of “phraseology”, “onomastics”, onymic component, oikonym. The author pays attention to the characteristics of oikonyms in terms of historical and social facts, interprets them as a kind of cultural phenomenon of the people. The consideration of oikonyms in three aspects is offered: anthropological, social-historical and as a system. Particular attention is paid to the analysis of oikonyms, given their origin. The article considers phraseology with an oikonym component from ancient mythology or biblical, evangelical mythology and offers their translation. According to the results of the study, reflecting in its composition both the international and specific national component of German culture, onomastic phraseology of the German language is the key to understanding the mentality of the German nation, its historical and cultural development and ties with other peoples.

The article also discusses how, thanks to oikonyms-adjectives, it is possible to understand the attitude of one nation to another, and some features characteristic of a nation, presented as those that are shown in phraseological relationships, have an ironic connotation, which is in a certain context or in a communicative situation.

Key words: onomastics, onym, phraseology, phraseologisms with onymic component, oikonym, German phraseology.